

reizigers van de gebeurtenissen in Frankrijk schetsten, W. Mager de opheffing van de feodaliteit in Frankrijk in vergelijking met de bevrijding van de boeren in de Duitse landen. In het tweede deel treffen we een analyse aan van de sociaal-economische structuren in de Zuidelijke Nederlanden: F. Scheelings onderzoekt de roep om en de gevolgen van de afschaffing van de heerlijke rechten, beide scherper geprofileerd in het Luikse dan in Vlaanderen en Brabant. R. de Peuter schetst summier de situatie van de industriesteden: J. P. Hirsch onderzoekt de (funeste) invloed van het assignaten-stelsel op de mentaliteit van de Rijkselse ondernemers; F. Zelck nuanceert het conservatieve beeld van de Brabantse omwenteling aan de hand van het (vrijwel eensgezind) streven naar hervorming van de fiscaliteit; K. van Honacker vraagt zich af in hoeverre de stedelijke oproeren tijdens de Brabantse omwenteling een ander karakter droegen dan die van de eeuw daarvoor en meent dat de schaalvergroting ervan te maken heeft met de grotere omvang en complexiteit van de geëiste hervormingen.

In het derde deel van de bundel komen de reacties van de bevolking op het Franse bewind aan de orde: F. Daelemans onderzoekt de houding van de lagere ambtenaren tegenover de nieuwe Franse overheid in het Dijledepartement. Behalve in het lokaal bestuur konden de Fransen op de medewerking van enthousiaste vernieuwingsgezinden rekenen, maar de onvolkomenheden van de Franse organisatie en de magere, vaak achterstallige salarissen hebben latente problemen zichtbaar gemaakt en al snel tot openlijk verzet geleid. Y. Dockx meet aan de hand van een nominaal onderzoek in de kerkelijke en de bevolkingsregisters van Brussel de weerstand tegen de invoering van de geseclariseerde burgerlijke stand. Met uitzondering van de hoger geschoolden, de Fransen of de anderszins aan het Franse bewind gebundenen blijkt die weerstand over de gehele linie groot te zijn geweest, ook al werd de burgerlijke registratie niet ontdoken. X. Rousseaux verrichtte een soortgelijke studie naar het verzet tegen de burgerlijke rechtspraak van het Franse bewind te Brussel en concludeert dat een pragmatische, positieve houding jegens die goedkopere en door de bank genomen billijker rechtspraak zegevierde. P. Havaux tenslotte presenteert de Fransgezinde krant *Le Républicain du Nord*. Door hun vernieuwende vraagstelling en hun aanpak springen de studies uit het derde deel er duidelijk uit. Men zou zich het pendant ervan voor Nederland wensen.

Willem Frijhoff

M. J. M. Duijghuisen, met medewerking van P. M. M. Klep, *Geschiedenis van Breda, III, Hoofdpijnen en accenten 1795-1960* (Breda: Gemeentelijke archiefdienst, 1990, xx + 362 blz., ISBN 90 710 7723 3).

Met de verschijning van dit boekwerk wordt een in 1942 begonnen project voltooid. In 1952 verscheen het eerste deel, dat tot 1568 ging, in 1977 gevolgd door een deel over de periode van de Opstand en de Republiek, waarna de redactiecommissie zich zette aan de samenstelling van het derde en laatste deel dat tot 1960 moest lopen. De aanvankelijke opzet om het boek door vrijetijdshistorici te laten schrijven mislukte. Toen het project dreigde vast te lopen, werden drs. M. Duijghuisen en prof. P. M. M. Klep, beide Nijmeegse historici, te hulp geroepen. Hun voorstel om een boek te schrijven over de hoofdpijnen van de ontwikkeling werd door de redactiecommissie aanvaard. In 1986 stelde het gemeentebestuur middelen beschikbaar om een auteur, M. Duijghuisen, in dienst te nemen. Samen met Klep die als adviseur, supervisor en tweede auteur fungeerde wist hij het karwei op tijd te klaren.

In de inleiding dekken de auteurs zich in tegen eventuele kritiek door te stellen, dat zij geen

volledigheid pretenderen, maar dat hun werk een eerste visie is die kan dienen als 'basis voor discussie en voortgezet onderzoek'. Weliswaar was er het nodige vooronderzoek verricht, maar dit had grotendeels betrekking op de tijd voor 1800. In de loop van de jaren tachtig werden er nogal wat scripties over deelonderwerpen gemaakt door studenten van de universiteiten in Nijmegen en Tilburg, het Moller instituut en de Katholieke leergangen. Van dit materiaal werd dankbaar gebruik gemaakt, terwijl een afzonderlijke projectgroep een groot aantal personen interviewde.

Het boek bestaat uit vier hoofdstukken die corresponderen met vier perioden: I een benauw(en)de veste (1795-1840), II ontsloten ruimte (1840-1885), III wijkende grenzen (1885-1930) en IV een open stad (1930-1960). Binnen deze hoofdstukken komen steeds een aantal aspecten aan bod: bevolking, gezondheid, huisvesting, bestaansmiddelen, ruimtelijke ordening, overheid, mentaliteit, religieus leven en cultuur. Dit schema is echter niet consequent gehanteerd, terwijl een aantal lacunes in het oog vallen. Zo wordt de onderwijsgeschiedenis voor de periode 1795-ca. 1890 behandeld in hoofdstuk twee. Wat er na 1890 gebeurde komt echter niet aan de orde. De volksgezondheid wordt in de hoofdstukken I en II uitvoerig en in hoofdstuk III fragmentarisch behandeld, terwijl dit aspect in hoofdstuk IV geheel ontbreekt. Dit onderwerp wordt bovendien te veel gezien vanuit de optiek van de overheid. Het waren en zijn nog steeds de vrije beroepsbeoefenaren en het particulier initiatief die in ons land de gezondheidszorg voor hun rekening nemen. De te krappe tijdsplanning in relatie tot de omvang van het project is vermoedelijk de oorzaak van deze lacunes.

In de eerste periode (1795-1840) nam de bevolking weliswaar toe, maar was er geen sprake van economische groei. De economische structuur viel als zwak te kwalificeren. Stuwende bedrijfstakken, zoals exportindustriën, waren er sinds het midden van de achttiende eeuw niet meer. Slechts een handjevol rijke burgers, rijke boeren uit de omgeving die in Breda ter markt gingen en het garnizoen zorgden voor enige dynamiek in het economisch leven.

In de tweede periode (1840-1885) verbeterde de situatie. Vanaf 1862 vestigden zich enkele moderne industriën in de sectoren metaal en voedings- en genotmiddelen in de stad. Het aantal bededen begon te dalen. Het gemeentebestuur ontwaakte uit haar lethargie. Een stimulans vormde de opheffing van de vesting (1868) en de verbetering van de verbindingen. De economische groei en de materiële vernieuwing die ook tot uiting kwam in een betere openbare hygiëne, gingen op mentaal gebied gepaard met een toenemende invloed van conservatieve groeperingen uit de middenklasse. De weerstand tegen de modernisering was groot en de katholieke kerk versterkte haar greep op de samenleving.

Tussen 1885 en 1930 zette de groei door. Naast de zich ontwikkelende industrie ontplooidde de verzorgende sector zich. Breda profiteerde van de algemene welvaartsstijging. In deze periode ontstond een hechte samenleving die immuun was voor van buiten komend gedachtegoed zoals socialisme, liberalisme en andere opvattingen over de seksualiteit. Tussen 1930 en 1960 doorstond de stad een aantal schokkende gebeurtenissen zoals de depressie en de tweede wereldoorlog. Langzaam maar zeker werden de structuren ondermijnd. Al in de jaren dertig kwamen er wat scheurtjes in het solide bouwwerk. Er werd aan geboortenbeperking gedaan, een deel van de katholieke arbeiders stemde op socialistische partijen en sommigen meenden, dat de geestelijkheid zich niet met het dansen te bemoeien had. De oorlog vormde geen cesuur in deze ontwikkeling. Pas na 1960 zou de storm losbarsten, maar deze periode valt buiten het kader van het boek.

Tussen de economische opening, die overigens bepaald geen revolutionair karakter had, en de mentale opening die bijna honderd jaar later te situeren valt, ligt een tijdverschil van een eeuw.

De modernisering van de samenleving verliep zo traag, dat oude kaders, zoals de katholieke kerk, de tijd kregen zich aan te passen, waardoor zij zelfs hun greep op de samenleving konden versterken. In dit verband vraag ik mij toch af, of de titel 'Een open stad' niet meer past bij de periode ná 1960.

Samenvattend zou ik willen stellen, dat de auteurs erin geslaagd zijn de jongste periode uit de Bredase geschiedenis in een goed geschreven betoog op indringende wijze te analyseren. Het is mij gebleken, dat het boek, dat dankzij de inspanningen van de Topografisch-historische atlas van het Bredase gemeentearchief zeer fraai is geïllustreerd, ook voor een breder publiek toegankelijk is. De hierboven waargenomen lacunes doen daar niets aan af.

A. C. M. Kappelhof

A. I. Bierman, *Van artsenijsmengkunde naar artsenijsbereidkunde. Ontwikkelingen in de Nederlandse farmacie in de negentiende eeuw* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XXVI; Amsterdam: Rodopi, 1988, 312 blz., f65,-, ISBN 90 5183 055 6).

Het beroep van apotheker heeft in de loop van de negentiende eeuw ingrijpende veranderingen ondergaan. Was het in het begin van de eeuw een medisch deelberoep en maakte de apotheker deel uit van de zogenaamde tweede medische stand (samen met heel- en verlosmeesters), aan het eind van de eeuw was de farmacie een zelfstandige, niet meer aan de medische stand gekoppelde professie. De opleiding tot apotheker was losgemaakt uit het medisch onderwijs en als volwaardige academische studie opgenomen in de faculteit van wis- en natuurkunde.

Deze algemene lijn van professionalisering en statusverhoging wordt in het proefschrift van mevrouw Bierman nader gepreciseerd en ook wordt onderzocht hoe die veranderingen te verklaren zijn. Het boek heeft een sterk, misschien te sterk documenterend karakter; er is niet gestreefd naar een samenhangend betoog, maar naar een ordelijke en degelijke compilatie van gegevens op enkele deelreinen van de negentiende-eeuwse farmacie. Aan bod komen de wetgeving, de farmacie als wetenschap en het onderwijs. Systematisch worden alle wetten die voor de uitoefening van het apothekersberoep relevant zijn nagelopen: de geneeskundige staatsregeling van 1804, de wetgeving van 1818, de geneeskundige wetten van 1865 (die de apotheker de gewenste zelfstandige positie gaven) en de artsen wet van 1878. Wat de wetenschap betreft wordt vooral nagegaan hoe de farmacie onder invloed van de snel veranderende scheikunde verwetenschappelijkt is. Tevens wordt onderzocht in hoeverre de nieuwe inzichten doordrongen in de verschillende farmacopeeën die in de negentiende eeuw zijn samengesteld. Zoals te verwachten was, blijkt dat de nieuwste wetenschappelijke inzichten met de nodige vertraging in de farmacopeeën doordrongen. Begrijpelijkerwijs waren de geneeskundigen, chemici en apothekers die de farmacopeeën-commissies bemanden huiverig voor het opnemen van nieuwe, aantrekkelijke maar nog onvoldoende gewaarborgde medicamenten en bereidingswijzen. Het overzicht van de opleidingsvormen grijpt ten slotte weer terug op de hoofdstukken over de wetgeving, omdat de wetgeving de kaders bepaalde waarbinnen het onderwijs zich afspeelde. Na de opheffing van de gilden kon men nog wel bij een gevestigde apotheker in de leer gaan, maar de examens waren centraal geregeld. Theoretische kennis kon men opdoen in de na 1823 opgerichte klinische scholen, in universitaire cursussen of in door apothekers opgezette onderwijsvormen. Toen in 1865 de exameneisen aanmerkelijk hoger waren geworden, verdwenen deze alternatieve opleidingsvormen en werd de studie aan de universiteit